

Вища школа, 1979. – 143 с.

6. Коментарій к уголовно-процессуальному кодексу РСФСР / Под ред. В.Т. Томина – 5-е издание. – М.: Юрайт, 2001. – 815 с.
7. Кримінальний процес України: підруч. для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / Ю.М.Грошевой, Т.М.Мірошніченко, Ю.В.Хоматов та ін.; За ред. Ю.М.Грошевого та В.М.Хотенця. – Х.: Право, 2000. – 496 с.
8. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. За загальною редакцією В.Т. Маляренка, В.Г. Гончаренка. – К.: ФОРУМ, 2003. – 938 с.
9. Михесенко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України: Підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1999. – 536 с.
10. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України: Підручник. 4-те вид., доп. і переробл. – К.: Видавництво А.С.К., 2003. – 1120 с.

Стаття рекомендована до друку кафедрою кримінального процесу і криміналістики Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 1 від 29 серпня 2003 р.).

Сіроткіна М.В.,

*аспірантка Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України*

ЩОДО КРИТЕРІЇВ ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ КОМПЕНСАЦІЇ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Одним із злободених та актуальних питань для судочинства є визначення розміру компенсації моральної шкоди, заподіяної злочинцем. Після тривалого періоду повного заперечення можливості компенсації моральної шкоди правова наука нині намагається розробити теоретичні підходи та критерії оцінки моральної шкоди, науково обґрунтований та справедливий спосіб окреслення розумного розміру її компенсації.

Серед різноманіття думок найбільш адекватним слід визначити підхід визначення розміру компенсації моральної шкоди через систему науково обґрунтованих і формально виражених (принаймні у судовій практиці) критеріїв оцінки обсягу моральної шкоди. Умовно їх можна розділити на загальні та спеціальні. До загальних критеріїв відносять ті, які застосовуються до всіх справ стосовно визначення розміру компенсації моральної шкоди і без яких неможливо встановити ступінь моральної шкоди, до спеціальних – ті критерії, які зачіпають індивідуальні особливості потерпілого або на них звернено особливу увагу в спеціальних законах та нормативно-правових актах, які регулюють ті чи інші відносини [14, 128]. Ми намагатимемося розглянути методики критеріїв для визначення розміру компенсації моральної шкоди згідно з цим поділом.

Аналіз чинних правових норм, які регулюють правовідносини щодо компенсації моральної шкоди в Україні, дає підстави стверджувати, що вже на сьогодні вони містять певні критерії, за якими суди оцінюють обсяг моральної шкоди, а відтак, визначають розміри належної компенсації. Зокрема, згідно зі ст. 440¹ ЦК УРСР, розмір відшкодування визначається з

урахуванням суті позовних вимог, характеру діяннн особи, яка заподіяла шкоду, фізичних та моральних страждань потерпілого та інших негативних наслідків.

У судовій практиці також мають місце спроби окреслити зазначені критерії. Так, Пленум Верховного Суду України постановив, що розмір відшкодування моральної шкоди визначається судом в межах заявлених вимог залежно від характеру та обсягу заподіяних позивачеві моральних і фізичних страждань (враховується характер і тривалість страждань, стан здоров'я потерпілого, тяжкість завданої травми, наслідки тілесних ушкоджень, істотність вимушених змін у його життєвих і виробничих стосунках, ступінь зниження престижу, ділової репутації – останнє залежить від характеру діяльності потерпілого, посади, часу й зусиль, необхідних для відновлення попереднього стану), з урахуванням у кожному конкретному випадку ступеня вини відповідача (зокрема наміру, з яким діяв заподіювач шкоди тощо) та інших обставин (відповідно до змісту п. 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 4 від 31 березня 1995 року “Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди”).

Більше того, Верховний Суд України прийшов до висновку, що при розгляді цивільного позову про компенсацію моральної шкоди суди повинні:

1) встановити характер та обсяг страждань (наведені у п. 9 постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 4);

2) визначити (включаючи дані, що характеризують обсяг та характер страждань) розмір компенсації заподіяної шкоди в межах, визначених законом, врахувавши розмір позовних вимог (форму та розмір стягнення, їх мотивування), та, якщо можливо, врахувати підстави для зменшення розміру компенсації, передбачені у ст. 454 ЦК УРСР (залежно від вини потерпілого).

В свою чергу, в загальненні судової практики розгляду цивільних позовів про компенсацію моральної шкоди Верховний Суд України констатував, що при визначенні розміру її компенсації у кримінальному процесі суди керувалися такими загальними критеріями, як: характер і ступінь суспільної небезпеки злочину; інтенсивність та тривалість злочинних дій; суть негативних змін, що сталися у житті потерпілого; глибина і тривалість моральних та психологічних переживань; час, необхідний для відновлення попереднього (звичного) стану потерпілої особи. Також Верховний Суд радив звернути увагу на саму особу потерпілого як до вчинення злочину, так і після, а саме на такі ознаки, як характер поведінки потерпілої особи, рівень набутого нею авторитету, професію, рід занять та інші обставини – для більш точного та виваженого встановлення розміру компенсації моральної шкоди.

На нашу думку, зауваження Верховного Суду України щодо звернення уваги на потерпілу особу є дуже слушним, адже саме реалізація набутих людиною здібностей в подальшому житті або навіть можливість їх реалізації вносять певну впевненість особи та підкреслюють її необхідність або значущість у суспільстві.

Звертаючи свою увагу на загальні критерії для визначення розміру компенсації моральної шкоди, Верховний Суд проаналізував також деякі категорії справ та критерії, якими керувалися суди при визначенні розміру компенсації цієї шкоди. Наприклад, у випадках посягання на здоров'я особи враховувалися обставини, за яких потерпілому було заподіяно тілесні ушкодження; характер та ступінь їх тяжкості, а також настання каліцтва чи стійкого розладу здоров'я; тривалість лікування і можливість відновлення попереднього стану здоров'я; фізичний біль, який відчував потерпілий під час заподіяння тілесних ушкоджень та після цього та ін. [13, с.с. 36, 37, 39].

На доктринальному рівні в останні роки було запропоновано два діаметрально протилежні підходи до визначення розміру компенсації моральної шкоди. Їх умовно можна назвати “суб’єктивним” та “об’єктивним”. У першому випадку запропоновано було виходити з

характеру шкоди, суб'єктивної оцінки потерпілим свого порушеного права, специфічних потреб, які виникли у потерпілого, його індивідуальних особливостей, зміни його способу життя, суб'єктивний підхід. При об'єктивному підході виходили з того, що суд повинен керуватися суспільною оцінкою фактичних обставин, в результаті яких було заподіяно моральну шкоду, а не суб'єктивним сприйняттям потерпілої особи [10, 28].

На нашу думку, їх поєднання сприяло б визначенню більш вірного, справедливого та розумного розміру для компенсації моральної шкоди.

Проаналізувавши положення ст.440¹ ЦК України, в якій закріплені загальні критерії визначення розміру компенсації моральної шкоди, можна зробити висновок про те, що в ній не в повній мірі прямо передбачено та зазначено суб'єктивний підхід, хоча перелік цих критеріїв не є вичерпним. З цієї норми видно, що законодавець чітко не змалював суб'єктивне сприйняття потерпілим заподіяної йому в результаті злочину моральної шкоди, а вирішив обмежитися лише суттю позовних вимог, характером діяння особи, яка заподіяла шкоду, фізичними та моральними стражданнями потерпілого та іншими негативними наслідками. Можливо, законодавець, затверджуючи дану норму права, мав на увазі ці суб'єктивні сприйняття потерпілого під терміном інші негативні наслідки, але, на нашу думку, слід було б більш чіткіше охарактеризувати ставлення самого потерпілого до завданої йому моральної шкоди, що й знайшло своє законодавче закріплення у новому Цивільному кодексі (від 16 січня 2003 року) (надалі – ЦК України). У п. 3 ст. 23 ЦК України, закріплені загальні критерії для визначення розміру компенсації моральної шкоди, до яких належать: характер правопорушення; глибина фізичних та душевних страждань; погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації; ступінь вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування; а також інші обставини, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності та справедливості. [14, 10].

Тобто, визначивши більш конкретно у нормі Закону загальні критерії, законодавець надає можливість враховувати й інші, і цей перелік також не є вичерпним. Таке формулювання ч. 3 ст. 23 ЦК України в більшій мірі характеризує суб'єктивний підхід у визначенні розміру компенсації моральної шкоди (вимога справедливості), але в цій же нормі нехтується об'єктивний підхід (вимога розумності), який би дозволив більш точніше обчислити розмір заподіяної моральної шкоди для суду і полягав би в оцінці об'єктивних фактичних обставин справи. Необхідним є зазначити, що нехтуючи суттю позовних вимог, фактичними обставинами заподіяння моральної шкоди злочином потерпілому, зводиться нанівець проголошена у ЦК України вимога розумності – вона є лише декларацією. Більш того, нехтується об'єктивний підхід, який і полягає у суспільній оцінці фактичних обставин, в результаті яких було заподіяно моральну шкоду. В кримінальному процесі на допомогу вимозі “розумності” приходять норма ст. 67 ч. 1 КПК України, де зазначається, що суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному розгляді обставин справи в їх сукупності, керуючись законом.

Отже, можна зробити висновок про те, що загальні критерії визначення розміру компенсації моральної шкоди певною мірою мають своє вираження в законодавстві та у судовій практиці України та складаються з: суті позовних вимог; характеру діяння особи, яка заподіяла шкоду; ступеня вини відповідача; глибини моральних та фізичних страждань потерпілої особи; тривалості втрат немайнового характеру та їх значимості, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації та інші обставини, які мають істотне значення.

Щодо спеціальних критеріїв, то в Узагальненні судової практики застосування законодавства, що передбачає захист прав потерпілого, Верховний Суд України констатував:

стосовно судової практики у питанні визначення розміру компенсації моральної шкоди суди виносять досить різні та суперечливі за своєю природою рішення (навіть в одному і тому ж суді). Звертаючи увагу на вищезазначене, Верховний Суд звернувся з пропозицією про те, що необхідно розробити для судової практики критерії визначення розміру майнової компенсації моральної шкоди, хоча б для жертв тяжких злочинів. [8, 35].

Можна з впевненістю сказати, що теоретичні розробки таких методик вже існують, хоча і зазнають чималого критики. Запропоновані розробки дуже різняться між собою. Вчені-правники поділилися на три групи: одні визнають лише свободу суддівського нагляду у вирішенні даного питання (С.А. Беляцкін [2, 64], Ю.С. Гамбаров [4, 93], О.В. Гришук [5, 71]); інші ж переконані в тому, що розробка певних таблиць та (або) схем оцінки розміру компенсації моральної шкоди буде найбільш вірним шляхом вирішення проблеми і не дозволить сваволі та зловживань з боку судових органів (П.Н. Гусаковський [3, 36]), є й ще прихильники певного симбіозу принципу свободи оцінки судом розміру компенсації моральної шкоди та принципу встановлення фіксованих сум за окремі злочини (Е. Зернова) [9].

Всі існуючі теоретичні розробки критеріїв для визначення розміру заподіяної моральної шкоди та справедливої їй компенсації заслуговують на високу увагу, проте обмежений обсяг матеріалу не дозволяє розглянути їх в повному обсязі. Тому ми спробуємо змалювати їх у загальних рисах, зіставивши їх з суб'єктивним та об'єктивним підходами у визначенні розміру компенсації моральної шкоди за загальними та спеціальними критеріями, охарактеризувавши найважливіші моменти з розглядуваного нами питання.

Цікавою, на наш погляд, є запропонована методика обчислення розміру компенсації моральної шкоди С.М. Антосик та О.М. Кокун, які спробували визначити у ній найважливіші, як вони вважали, критерії психотравмуючого впливу на людину, що зазнала моральної шкоди, заподіяної їй правопорушенням.

До цих критеріїв віднесли інтенсивність психотравмуючого впливу і викликане ним відхилення у психофізіологічному стані потерпілого; величину шкоди, завданої соціальному престижу та діловій репутації потерпілого; ступінь порушення життєвих планів та перспектив потерпілого; ступінь порушення професійних планів та перспектив потерпілого; розмір матеріальної шкоди, заподіяної потерпілому; негативний вплив обставин, що виникли внаслідок протиправної дії, на близьких родичів та знайомих потерпілого; можливі негативні аспекти подальшої поведінки відповідача. Ці автори зазначили, що розмір компенсації моральної шкоди потрібно обчислювати за експертною оцінкою величини кожного конкретного з названих факторів за стобальною шкалою, що дозволяє суду варіювати цей розмір відносно конкретної справи [1, 17-21].

Розглядаючи запропоновані критерії, можна з впевненістю сказати, що ці науковці скористалися загальними критеріями, означеними в законодавстві та в судовій практиці України, і виділили два додаткових загальних критерії, які більш чітко змальовують моральний стан потерпілого та моральні і фізичні страждання, заподіяні злочином – це негативний вплив обставин на близьких родичів та знайомих потерпілого, викликаний правопорушенням, та можливі негативні аспекти подальшої поведінки відповідача. На підставі вищезазначеного можемо зробити висновок, що перелічені критерії дають змогу оцінити моральну шкоду однобоко – лише розглянувши психологічний аспект потерпілого – та містять у собі тільки загальні критерії оцінки розміру компенсації моральної шкоди.

Методики, розроблені В. Черданчук та О.М. Ерделевським, також запропонували критерії для обчислення розміру компенсації моральної шкоди. Ці науковці розробили таблиці ступенів заподіяння страждань, які визначалися залежно від сумарного психотравмуючого впливу,

суспільної небезпеки діяння, виду правопорушення. Та поряд з цим В. Черданчук та О.М. Ерделевський запропонували формули для обчислення розміру заподіяної моральної шкоди. Ці автори не заперечують проти ролі суду, а саме принципу вільного суддівського нагляду, у визначенні розміру дійсної моральної шкоди. За їхніми методиками суд може вирахувати цю приблизну величину та, коригуючи її (залежно від обставин справи), визначити розмір дійсної моральної шкоди та суму її компенсації [6, 128-139; 1, 17-21; 15, 45-47]. Більше того, О.М. Ерделевський відмітив неможливість застосування при визначенні розміру компенсації моральної шкоди вимог еквівалентності в силу специфіки самої моральної шкоди. Однак моральна шкода заподіяна і повинна бути компенсована, тому для її компенсації може і повинен застосовуватися принцип більш “нижчого” рівня – принцип адекватності (відповідності) і, якщо розмір компенсації не може дорівнювати розміру шкоди, то він повинен хоча б відповідати йому. Стосовно компенсації моральної шкоди в кримінальному судочинстві, О. Ерделевський запропонував виходити з того, що співвідношення максимальних санкцій норм Кримінального кодексу найбільш об’єктивно відображають суспільну значимість охоронюваних благ і використав ці співвідношення для визначення розміру компенсації презюмованої моральної шкоди (презумпція – з лат. *praesumptio*, від *praesumo* – передбачаю, вгадую), яка завдається “середній” людині в результаті скоєння проти неї відповідного злочину. Автор зазначає, що презюмована моральна шкода представляє собою суспільну оцінку протиправного діяння. Проте він, створивши тарифну сітку для визначення розміру компенсації моральної шкоди на основі максимальної санкції за заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, які заподіявалися з мордуванням та мученням потерпілого, не обійшов стороною і суб’єктивний підхід, який в його методиці полягає у тому, що при розгляді конкретної справи розмір компенсації моральної шкоди змінюється як в більшу, так і в меншу сторону залежно від конкретних обставин справи (але не більше 50 % в сторону збільшення) [7, 18].

Отже, ми можемо спостерігати поєднання об’єктивного та суб’єктивного підходів в запропонованій методиці О. Ерделевського: співвідношення санкцій, а відповідно співвідношення розміру компенсації моральної шкоди представляє собою об’єктивну оцінку заподіяної шкоди (вимога розумності), а можливість її зменшення, залежно від конкретних обставин, відповідає вимогам справедливості (суб’єктивні особливості потерпілої особи).

Нам дуже імпонує методика визначення розміру компенсації моральної шкоди, розроблена С.І. Шимон, яка більш широко конкретизувала саме загальні критерії, необхідні для встановлення ступеня заподіяної моральної шкоди та розміру її компенсації. До критеріїв визначення розміру компенсації моральної шкоди, згідно з цією методикою пропонувалося додати умовні коефіцієнти, які повинні бути розроблені фахівцями в галузі психології людини. Найбільшим коефіцієнтом автором визначено глибину моральних страждань – душевний біль руйнівної для здоров’я сили. [16, 94-95]

В цій методиці запропоновано найширший спектр загальних критеріїв для глибокого дослідження та оцінки розміру компенсації моральної шкоди, заподіяної правопорушенням. Винайшовши свою оригінальну методика для визначення розміру компенсації моральної шкоди, авторка більш широко та досконало, порівняно з іншими науковцями, визначила загальні критерії, що змогли б охарактеризувати найменші деталі скоєного проти особи злочину, для гідної, а головне справедливої, для неї компенсації за заподіяну моральну шкоду.

Своє цікаве бачення вирішення цієї проблеми пропонує В.П. Палюк, який, поряд із загальними критеріями, розробив спеціальні, де градацію проводить за об’єктом посягання. За його методикою, до спеціальних критеріїв належать ті, за допомогою яких можливо визначити розмір моральної шкоди, пов’язаної з посяганням на життя та здоров’я; при посяганні на

честь, гідність та ділову репутацію; при посяганні на свободу та особисту недоторканість та інші. Наприклад, при заподіянні моральної шкоди в зв'язку з посяганням на життя та здоров'я людини, В.П. Паліюк пропонує скористатися такими спеціальними критеріями для оцінки розміру компенсації моральної шкоди як вид здійсненого злочину (при розгляді позовів за кримінальні правопорушення); спосіб здійснення злочину; суб'єктивна сторона злочину (вина); соціальний стан потерпілого; ступінь близькості особи, яка загинула внаслідок вчинення злочину, та позивача; спосіб отримання інформації про загибель родичів. [12, 128-138]. Ця методика вдало поєднала два підходи у визначенні розміру компенсації моральної шкоди.

На підставі вищезазначених теоретичних досліджень можемо зробити висновок про те, що вони у своїй більшості характеризуються лише загальними критеріями, але починають розвиватися і спеціальні. Всі праці науковців заслуговують на увагу, усі вони зробили свій внесок у розвиток інституту компенсації моральної шкоди, намагаючись полегшити працю суддів та, головне, сприяти укріпленню принципу справедливої та достатньої компенсації моральної шкоди, завданої правопорушенням потерпілому.

Ми не вважаємо хибним твердження С.А. Беляцкіна про те, що запровадження таблиць та схем, встановлення певних такс створює лише ілюзію законності та зовнішнього порядку стосовно питання компенсації моральної шкоди. [2, с.38]. Хоча з цього приводу є й інші думки.

Так, К. Зернова пропонує встановити конкретні фіксовані розміри компенсації за кожен злочин, але які б мали змогу варіюватися в досить широких межах, залежно від того, наскільки сильною була моральна травма саме стосовно цього конкретного злочину, як глибоко вплинуло на психіку потерпілого діяння та деяких інших суб'єктивних моментів. [9, 5]. В пресі та інтернет-виданнях дуже часто трапляються публікації на кшталт того, що "Моральну шкоду можна виміряти так само точно, як температуру тіла" (заголовок статті Ніни Климковської). Авторка статті стверджує, що вагомі аргументи, необхідні для переконання судді з приводу заподіяння моральної шкоди та розміру її компенсації можуть надати кваліфіковані фахівці відділу Українського науково-дослідного інституту соціальної та судової психіатрії та наркології (далі – Інститут), провівши комплексне судове психолого-психіатричне дослідження (спеціальну фахову експертизу). Ця спеціальна експертиза, як стверджують фахівці Інституту, є "ноу-хау" цього наукового колективу. [11, 10].

Ми вважаємо найбільш прийнятним підходом у вирішенні питання визначення розміру компенсації моральної шкоди підхід вільного суддівського угляду, який підтримують С.А. Беляцкін, М.С. Малейн, В.П. Паліюк та інші, аргументуючи своє твердження тим, що суд може встановити обсяг компенсації моральної шкоди лише після з'ясування об'єктивної та суб'єктивної сторони завданого страждання. В самих критеріях, які вже розроблені, з'ясовуються саме ознаки суб'єктивної та об'єктивної сторін підходів для правильного визначення розміру компенсації моральної шкоди (наприклад, методика, запропонована С.І. Шимон, В.П. Паліюком та ін.).

Необхідним є зауважити, що критерії визначення розміру компенсації моральної шкоди покликані полегшити роботу судді з приводу справ стосовно цієї компенсації. Вони носять рекомендаційний характер і можуть застосовуватися у судовій практиці для більш правильного та справедливого вирішення питання стосовно заподіяної злочином моральної шкоди. Однак, сам інститут компенсації моральної шкоди має досить специфічний характер та не може повною мірою реалізувати себе в теперішньому законодавстві України. Ми вважаємо, що для повноти реалізації права потерпілої особи на справедливу компенсацію моральної шкоди, заподіяної злочином, необхідно застосувати, на рівні з законом, конкретні приклади з судової практики, що стосуються заподіяння злочином моральної шкоди та її компенсації, тобто це інститут, який може розвиватися та реально працювати на практичному "ґрунті", на реальних випадках з життя.

Доцільно було б створити єдину Українську комп'ютеризовану систему, в якій би зазначалися всі рішення, прийняті судами України, з питання відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок злочину. Це дозволило б суддям, керуючись своїм власним досвідом та досвідом своїх колег, приймати виважені та справедливі рішення стосовно оцінки розміру компенсації моральної шкоди, заподіяної злочином. Однак за нинішнього економічного стану нашої країни, на це розраховувати практично неможливо. Але, врахувавши проблемність питання компенсації моральної шкоди для кримінального судочинства та для суддів, можна було б запропонувати створити сьогодні хоча б базу даних щодо судових рішень, які вже набрали законної сили, стосовно тільки моральної шкоди, заподіяної злочином, та розміру її компенсації. На нашу думку, створення єдиної Української комп'ютеризованої системи дозволить якнайбільше мінімізувати існуючі недоліки нашої судової системи та цілком реалізувати право потерпілої особи на справедливу компенсацію моральної шкоди, заподіяної злочином.

До викладеного вище можна зробити такий висновок, що єдиної, заздалегідь встановленої методики обчислення розміру компенсації моральної шкоди немає і не може бути – це витікає з різноманіття життєвих ситуацій та специфіки самого інституту моральної шкоди. Для прийняття законного, обґрунтованого, справедливого судового рішення в частині компенсації моральної шкоди в кримінальному процесі суд повинен взяти до уваги як суб'єктивні особливості потерпілої особи, так і об'єктивну оцінку стосовно скоєного суспільством, оцінити всі конкретні обставини, як пом'якшуючі, так і обтяжуючі відповідальність за заподіяння моральної шкоди.

Література

1. Антосик С.М., Кокун О.М. Відшкодування моральної шкоди: психологічні аспекти // *Адвокат*. – 1996. – №4.
2. Белякин С.А. Возмещение морального (неимущественного) вреда. – М.: Юридическое бюро "Городец", 1996. – 75 с.
3. *Вісник Верховного Суду України*. – 1997. – № 4 (6). – С.39.
4. Гамбаров Ю.С. *Курс гражданского права: В 2 т.* – СПб., 1911. – Т. 1. – 779 с.
5. Гришук О.В. *Окремі питання історії відшкодування моральної (немайнової) шкоди* // *Науковий вісник Волинського державного університету. Юридичні науки*. – № 2. – Луцьк, 1999. – С. 71.
6. Эрделевский А.М. *Компенсация морального вреда в России и за рубежом*. – М.: Форум-Инфра-М, 1997. – 240 с..
7. Эрделевский А. *О размере возмещения морального вреда* // *Российская юстиция*. – 1994. – № 10.
8. *Застосування кримінально-процесуального законодавства, що передбачає захист прав потерпілого (за матеріалами узагальненої судової практики)* // *Вісник Верховного Суду України*. – 1999. – № 1 (11). – С. 25-36.
9. Зернова Е. *Возмещение морального вреда, причиненного преступлением*. Rambler: КОДЕКС info № 11 (143) 6 марта 1996 статья 3, – 6 с..
10. Малеева М. *Компенсация за неимущественный вред* // *Вестник Верховного Суда СССР*. – 1995. – № 5.
11. Ніна Климковська. *Моральну шкоду можна виміряти так само точно, як температуру тіла* // *Хрещатик*. – 2002. – 11 січня.
12. Пашок В.П. *Моральный вред*. – Одесса: Юридическая академия, 2000. – 195 с..
13. *Практика розгляду в кримінальному судочинстві позовів про компенсацію моральної шкоди, заподіяної злочином* // *Вісник Верховного Суду України*. – 2000. – №4 (20). – С. 29-40.

14. Цивільний кодекс України. – К.: Атіка, 2003. – 416 с.
15. Черданчук В. До питання про методикку визначення розміру відшкодування моральної шкоди, заподіяної працівникові // *Предприимательство, хазяйство и право*. – 2000. – №5.
16. Шимон С. Про розмір відшкодування моральної шкоди // *Право України*. – 1998. – №12.

Стаття рекомендована до друку відділом проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави та права ім. В.М. Корецького НАН України (протокол №11 від 16 жовтня 2003року)

*Карпов Ч.С.,
доцент кафедри кримінального права
та процесу Національної академії
внутрішніх справ України, кандидат
юридичних наук*

ПРО ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ

Тактика необхідна там, де зустрічається протидія цілям предметної реальності або досягненню конкретного результату і направлена на його подолання або нейтралізацію. В більш загальному вигляді вона заключається у вмінні „перехитрити” протидіючу сторону за рахунок маскування своїх намірів, шляхом введення в оману, доведення до визначених бажаних дій і т.п.

Дослідження проблеми визначення поняття тактики, її змісту, поняття тактичних прийомів завжди було у центрі уваги вчених-криміналістів. До таких можна віднести Р.С. Белкіна, О.Я. Баєва, В.Я. Колдіна, О.М. Васильєва, В.О. Образцова. Потреба в тактичних аспектах діяльності визначається наявністю факторів, дослідженню яких приділялось недостатньо уваги до останнього часу:

- 1) протилежності інтересів взаємодіючих сторін;
- 2) наявності екстремальних ситуацій;
- 3) необхідності вибирати найбільш ймовірне рішення з можливих варіантів дій;
- 4) тактичного ризику при подібному виборі і вмінні (здатності) приймати відповідальні рішення.

Метою дослідження виступає необхідність розробки концепції криміналістичної тактики як частина науки криміналістики, що повинна включати в себе самостійний розділ „Тактика діяльності злочинців”.

В слідчій діяльності тактиці дій слідчого при збиранні і застосуванні доказової інформації належить важлива роль, оскільки не тільки підозрювані і обвинувачувані (через бажання unikнути відповідальності або пом’якшити свою вину), а й свідки (і навіть потерпілі) часто намагаються ухилитись від свідчень або дають неправдиві покази. Нерідко підозрюваними, обвинуваченими і їх спільниками вживаються заходи щодо укриття і знищення слідів злочинної діяльності, залякування і підкупу потерпілих і свідків. Більше того, зараз стають звичайним явищем погрози, підкуп і провокації по відношенню до працівників слідства і суду. В таких умовах реалізація завдань кримінального судочинства повинна забезпечуватись перш за все за рахунок майстерності і вміння слідчого подолати всі можливі перешкоди на шляху збору об’єктивної інформації для встановлення істини по справі. Основним засобом досягнення